

Om kritisk psykologi

Ole Jacob Madsen

professor i kultur- og samfunnspsykologi, Psykologisk institutt, UiO

Under min studietid rett etter milleniumskiftet gjentok våre forelesere at vi psykologistudenter var så kritiske; ikke minst selvkritiske. Det de mente, var at vi var usikre, og løsningen var at vi skulle øves i å vise frem vår dyktighet. Men mens usikkerhet neppe er uvanlig hos unge mennesker, er kritisk selvrefleksjon – og ikke minst faglig selvkritikk – mer sjeldent. Og når de erfarne, men konfliktskyte voksne nærmest så kritikk som et betent tema man helst burde unngå, var det vår profesjonelle selvtillit og ikke et kritisk blikk på egen profesjon og virke som ble betont.

Dette temanummeret handler om kritisk psykologi. Dette er en underdisiplin av psykologien med fokus på de sosiopolitiske implikasjonene av psykologien. Kritisk psykologi har siden 1990-tallet vokst fram som en reaksjon på mainstream psykologi i de fleste deler av verden. Tendensen er ikke like iøynefallende i Norge. Illustrerende i så måte er Pål Johan Karlsens nye introduksjonsbok *Psykologi – Inngangsporten*. Boken tar pulsen på samtidspsykologien i Norge, og 18 ulike toneangivende underdisipliner av psykologien nevnes, fra arbeidspsykologi til utviklingspsykologi. Kritisk psykologi glimrer med sitt fravær. Og Karlsen har trolig vært rettferdig framfor partisk i sin presentasjon av aktuelle norske psykologimiljøer.

Det finnes minst to mulige forklaringer på den kritiske psykologiens fravær her til lands. To hypoteser som tegner svært forskjellig bilde av psykologiens forfatning:

Hypotese 1: Kritisk psykologi er fraværende i Norge fordi det ikke er behov for den.

Mainstream psykologi tar seg fint av kritikk på egen hånd, for «vitenskap» er jo nettopp kjennetegnet ved «systematisk, metodisk og kritisk undersøkelse, studium eller forskning» ifølge Store Norske Leksikon. Da trenger vi heller ikke en egen kritisk psykologi.

Hypotese 2: Fraværet av kritisk psykologi i Norge skyldes at mainstream psykologi her til lands er så ukritisk at den ikke engang forstår behovet for en kritisk psykologi.

Personlig mener jeg at norske psykologer absolutt er i stand til å bedrive fagkritikk. Debatten rundt de to sakkyndigrapportene i 22. juli-rettssaken minner oss om det. Bekymringen er heller at psykologien som vitenskap differensieres, mens den ytre sett skal konsolideres som en helhetlig profesjon. Det synes å skape en psykologiidentitet med et sløvet blikk og ansvarsfølelse for det senmoderne menneske og samfunn, som i beste fall kommer til uttrykk i festtaler om at psykologi er så viktig.

Nylig deltok en norsk delegasjon på *Den 8. europeiske samfunnspsykologikongressen* i York. Det ble en kulturkollisjon i møtet mellom britiske kritiske psykologer og norske kliniske samfunnspsykologer. Der de norske psykologene pragmatisk argumenterte for det beste for sine klienter innenfor fastlagte rammer, brukte britene høytsevendende akademisk retorikk der de fremmet målet om radikale systemendringer. Spørsmålet blir hvem som bør lære av hvem. President Tor Levin Hofgaard uttalte til psykologforeningen.no at «De norske erfaringene viser at det går an å forandre måten man jobber på innenfra. Stiller man seg opp på siden av samfunnet og fremstår som revolusjonær, risikerer man å bli utdefinert som irrelevant». Da er avstanden til David Fryer i den europeiske samfunnspsykologforeningen (ECP A) lang. Han etterlyste nemlig i sin åpningstale en samfunnspsykologi som utforsker og synliggjør det han mener er det ødeleggende potensialet til

sosiale konstruksjoner som arbeidsledighet, fattigdom, psykofarmaindustri og diskriminering på grunn av rase og seksuell legning.

Før vi lener oss helt tilbake i nasjonal så vel som profesjonell selvforherligelse, bør vi stille oss spørsmålet om noe går tapt for norsk psykologi. For å få øye på den gjengse psykologiens blinde flekker og kritisk psykologis potensielle anvendelsesområder i en norsk sammenheng må vi utvide forståelsen av *det sosiopolitiske*. For mange er «*det politiske*» et betent begrep; enten ser man for seg et stemmelokale man pliktskyldigst møter opp i annethvert år, eller det er ungdomsidealisme, kanskje en marxistisk verdensrevolusjon, som dukker opp på netthinnen.

I den senmoderne tidsepoke finner vi at forståelsen av politikken område spenner videre enn valg og revolusjon, forståelser som er av betydning for norske psykologers yrkesutøvelse. Den britiske sosiologen Anthony Giddens beskriver et skifte fra det han kaller *emansipatorisk politikk*, til *livspolitik*. Emansipatorisk politikk representerer de store ideologiene i det 20. århundre, slik som marxisme, liberalisme og konservatisme. Disse retningene var alle opptatt av å forhindre utnyttning, ulikheter og undertrykkelse, enten trusselen var den totalitære stat eller det frie marked. Livspolitik derimot forutsetter et visst nivå av frigjøring: Individet er fristilt fra tradisjonens bånd, ikke minst gjennom større økonomisk handlekraft. Det politiske forsvinner likevel ikke, men dukker opp som reflekseive valg gjennom individets livsløp. Som når menn og kvinner i nyere tid kan og må ta aktivt stilling til om de skal få barn. Ny teknologi gjør også at mennesker som tidligere ikke ble konfrontert med dette valget (enslige, homofile, sterile etc.) nå forholder seg til det. Selvet blir dermed et reflekseivt prosjekt, og i det profesjonaliserte samfunnet blir psykoterapi et naturlig tilbud å vende seg til for råd og hjelp for mange, ifølge Giddens.

Kritisk psykologi har siden 1990-tallet vokst fram som en reaksjon på mainstream psykologi i de fleste deler av verden. Tendensen er ikke like iøynefallende i Norge

Den franske filosofen Michel Foucault beskriver historiske endringer i maktforholdet mellom borger og stat. Et paradigmatisk eksempel er fengselet som institusjon, som viser hvordan synet på straff endrer seg fra tukt til rehabilitering. Illustrerende i så måte er psykologen Leif Waage i Kriminalomsorgen Region Vest, som under årets Psykologikongress skal holde foredraget «Det interaktive fengsel. Fengselet som terapeutisk arena». Pastoral makt betyr for Foucault at man i dagens samfunn ikke styrer borgerne gjennom eksterne tvangsmekanismer, men prøver å gjete innbyggerne i tråd med hvert enkelt individs drømmer. Dette kaller han *biopolitikk* – det vil si en politikk som styrer utenom den tradisjonelle politikken – og gjerne via ulike ekspertregimer som medisin og psykologi. Selvet og kroppen blir et livsprosjekt vi alle må forvalte, og et fag som psykologi forsørger av selvets teknikker. Giddens og Foucault sammenlignes ofte som teoretikere om politikken internalisering i individets selv- og kroppsforhold. Noe forenklet sagt er Giddens optimisten og Foucault pessimisten. Også i synet på psykologiens legitimitet og frigjørende potensial.

Hovedsaken er uansett en felles oppfatning om at «det psykologiske» og «det politiske» er vevd i hverandre. Psykiske lidelser som angst og depresjon hos unge må sees i sammenheng med en fristilling og ansvarliggjøring av individet som en villet politikk. ADHD blir også et uttrykk for økte krav til selvstyring og selvkontroll i skole og arbeidsliv. Mindfulness blir et symptom for en teknologidrevet tilgjengelighet som gjør både barn og voksne stressede. Mens empowerment er en skjult aksept av livspolitik.

Til forskjell fra mainstream psykologi vil kritisk psykologi dekonstruere tatt for gitte oppfatninger om psyken som historisk spesifikke artefakter, framfor tidløse og ubestridbare fakta. Slik kan kritisk psykologi også tillate seg ambisiøse prosjekter om å finne nye, mer hensiktsmessige måter å være menneske på. En kjent programerklæring er Henriques et al. sin bok *Changing the Subject*, som vil forbinde individ-samfunn-dualismer. Spørsmål som «Hvem er vi?» er knyttet til hukommelsen om hva mennesket har vært, og til forestillingsevne om hva mennesket kan bli. Filosofi, kultur- og psykoanalyse har ikke klart å unngå disse refleksjonene om det moderne subjektets forfatning. Psykologien kan bare fornye seg selv ved å gå i dialog med disse. Et slikt engasjement *vil og bør* forstyrre psykologiens grunnleggende apolitiske selvforståelse.

Med dette temanummeret om kritisk psykologi får nysgjerrige lesere en inngangsport.